

МАРКАЗИЙ ОСИЁ ХАЛҚЛАРИНИНГ КАДИМГИ МАДАНИЯТИ.

Наманган вилояти тарихи ва маданияти давлат музейи илмий ходими:

Мамадалиева З

Марказий Осиё маданияти жаҳон маданияти тарихида муҳим ўрин тутди. Президентимиз И.А.Каримов айтганларидек, – «Модомики, ўз тарихини билган, ундан рухий қувват оладиган халқни енгиб бўлмас экан, биз ҳаққоний тарихимизни тиклашимиз, халқимизни, миллатимизни ана шу тарихимиз билан қуроллантиришимиз зарур. Тарих билан қуроллантириш, яна бир бор қуроллантириш зарур».

Марказий Осиёнинг серҳосил водийси, чўл ва дашти, тоғларида яшовчи аҳолининг турмуш шароитидаги фарқлар турли хўжаликларнинг эртароқ пайдо бўлиши ўзига хос маданиятлар шаклланишига олиб келди. Бу жараён яқин қўшничилик муносабатлари асосида содир бўлиб, қабила ва халқларнинг иқтисодий ва маданий алоқалари туфайли тараққиётнинг эртароқ бошланишига имкон яратди. Энг қадимги даврлардан деҳқончилик, чорвачилик ва тоғ овчи қабилалари ўртасидаги маҳсулот айирбошлаш Марказий Осиё халқлари иқтисодиётида катта аҳамиятга эга бўлиб, кейинги даврларда ҳам у узоқ сақланиб қолди. Турмуш тарзи ва хўжалик фаолиятидаги фарқланиш билан бирга минтақа халқларининг этник ва тиллардаги яқинлик жудаям уйғунлашиб кетганлиги қадимги Юнон ва Хитой манбаларида ҳам қайд қилинган. Марказий Осиё халқларининг кучли иқтисодий алоқалари, этник ва тил бирлиги уларнинг бир-биридан айрича яшашига йўл қўймади. Натижада қадимги Шарқнинг классик маданияти орасида Марказий Осиё Қадимги маданияти ажралиб, ўзига хос кўринишда шаклланади. Дастлаб, бу маданиятда икки хил маданият аралашиб кетади: кўчманчилик ва ибтидоийлик олами ҳамда цивилизация олами; бу ердаги қадимги маданиятларга хос маданиятларнинг ўзаро мулоқотига акс таъсир кўрсатган «ўзининг бетакрорлиги» ҳақидаги тасаввур шаклланмоқда. Марказий Осиёнинг ўтроқ деҳқончилик ва

кўчманчи халқларида анча-мунча фарқлар бўлишига қарамасдан илгаридан яқин муносабатлар ўрнатилган. Марказий Осиё маданиятининг ўзига хослигининг иккинчи жиҳати минтақанинг ўта қулай жуғрофий ўрнашганлиги билан боғлиқ. Минтақа Месопотамия, Ҳиндистон ва Хитой каби учта буюк Шарқ цивилизацияси билан бевосита чегарадош бўлиб, Ғарб цивилизациясига хос бешинчи-Греция ва Рим билан алоқада ривожланган. Бундай алоқаларнинг муқаррарлиги туфайли Марказий Осиё маданияти Шарқ ва Ғарб ўртасида воситачилик миссиясини бажаришига сабаб бўлди, яъни иқтисодий соҳаларда энг аввало халқаро савдода ва маданий соҳаларда ҳам Марказий Осиё Ғарб ва Шарқ ўртасида боғловчи кўприк вазифасини бажарди. Хусусан, Марказий Осиё худуди орқали буддизм бутун дунёга ёйилди, Ҳиндистон ва Хитойга эллинистик маданият кўринишлари ўтди, Шарқдан Ғарбга ва Ғарбдан Шарқга маданий бойликлар (билим, диний ғоя, кашфиёт, бадиий асарларнинг) алмашиб туришида Марказий Осиё муҳим воситачи бўлиб хизмат қилади.

Марказий Осиё маданиятининг буюк воситачилик миссияси бошқа маданий қадриятларини янгилаши, ўзлаштириш маҳорати ва қайта ишлаш каби жиҳатларисиз бўлмас эди. Бу маданият қадимданоқ янги ҳодисаларни ўзлаштириш ва мослаштириш маҳоратига эга бўлди. Гарчи, бошқа қадимги Шарқ маданиятларидаги каби Марказий Осиё маданиятида ҳам анъаналар кенг ўрин эгалласада, улар айтарли характер касб этмайди, яъники, узлуксиз маданий янгиланиш ва тараққиёт жараёнига тўсиқ бўлмайди. Шунингдек, анъаналарнинг мустаҳкам ҳукмронлиги тарихий вазиятга ҳам тўсқинлик қилганлигини таъкидлаш керак. Минтақа орқали катта босқинчилик юришлари, халқларнинг кўчишлари юз берган бўлиб, бу Марказий Осиё халқларининг тарихи давомида бир неча бор маданиятни сезиларли ўзгаришларга олиб келди. Афсуски, кўпгина урушлар Марказий Осиё маданиятининг қадимги тараққиёт даврларининг беҳисоб далилларини йўқ қилди. Археолог қазилма маълумотлар ва ёзма манбалар милоддан аввалги I-минг йиллик бошларида вужудга келган Марказий Осиёнинг илк давлатлари Бактрия, Суғд ва Хоразм маданияти ҳақида бир оз маълумотлар беради. Милоддан аввалги VIII-VI асрларга оид Афросиёб (Самарқанд), Сурхондарё

воҳасидаги Қизилтепа, Қашқадарё воҳасидаги Узункир, Хоразмдаги Кўзилик қабри қадимги шаҳарларда ўтказилган тадқиқотлар мураккаб ижтимоий тузилма ва маданиятнинг юқори ривожланганлигини кўрсатади.

Бу шаҳарлар мудофа деворлари ва сув таъминотидан иборат кучли истеҳком тизимига эга бўлиб, ичида ҳунармандлар мавзеи жойлашган. Айрим шаҳарларда сарой қолдиқлари қалъалар топилган. Қадимги давлатлар ҳўжалигининг асосий соҳаси ҳисобланган деҳқончилик тараққиётининг даражаси ҳақида кўп тармоқли суғориш тизимининг мавжудлиги бунга далилдир. Марказий Осиё давлатлари Қадимги Шарқ мамлакатлари билан яқин алоқалар ўрнатган. Мидия ва Оссурининг сиёсий тарихида фаол иштирок этиб, ҳунармандчилик буюмлари ва хом ашё билан (ложувард, олтин, мис билан) савдо сотиқ қилганлар. Бу ҳақда Оссурия ва Қадимги Юнон ёзма манбаларида гапирилади. Хусусан, Бактриянинг йирик шаҳарлари, кўп сонли аҳолиси ҳақида Бактрия шоҳи Оксартнинг афсонавий бойлиги ҳақида Ктесий Книдский (Мил. авв. V-IV асрлар) ёзиб қолдирган. Кўчманчи массагетларнинг удуми ва турмуш тарзи ҳақида машҳур қадимги Юнон тарихчиси Геродот (мил. ав. V аср) ёзиб қолдирган. У массагетларнинг ҳарбий қуроли (камон-ёйи, найзаси, ойболтаси) да олтиндан безак сифатида, мисдан қурол ва совут учун кенг фойдаланишини таъкидлайди. Геродотнинг ёзишича, массагетлар ягона маъбуд қуёшга топиниб, отни қурбонлик қилганлар.

ҚАДИМГИ МАРКАЗИЙ ОСИЁ ХАЛҚЛАРИНИНГ МАЪНАВИЙ МАДАНИЯТИ ҲАҚИДАГИ БИЛИМЛАРНИНГ БЕБАҲО МАНБАСИ Авесто» ҳисобланган. «Авесто» сўзининг мазмуни умумий изоҳга эга эмас., кўпинча «Асосий матн» сифатида таржима қилинади. «Авесто» дунёдаги энг қадимги динлардан бўлган зардуштийлик тарафдорлари учун муқаддас калима ҳисобланиб, пайғамбар Зардушт тўпланганларга ундан ваъз ўқиган. Унинг ҳаёти даври мил. ав. IX-VI асрлар атрофида дейилади. «Авесто» ва унинг бошқа матнларининг тўпланиши кўп асрлар давомида амалга оширилган. «Авесто»нинг энг қадимги матнлари мил. ав. II- мингинчи йилларга таалуқли, «Авесто»нинг миллидий VII асрга тегишли бўлган тўплами турли мазмундаги 21 китобдан иборат бўлиб, унда

ўша даврнинг барча билимлари жамланган. Зардўштийлик анъаналарига кўра бу ёдгорлик Эзгулик ва Ёруғлик худоси Ахурамазданинг Заратуштрага ваҳийси ҳисобланади. Бироқ, унда қадимги мифологик тасаввурлар, мифларнинг кенг тарқалиши, қаҳрамонлик эпик ривоятларидан парчалар ҳам тасвирланади. Шунингдек диний йўл-йўриқ «пайғамбар давридан» кейин зардўштийликнинг ривожланган «эътиқод рамзи» юзага келди.

Марказий Осиё цивилизацияси ва маданиятининг мустақил ривожланиши Эрон аҳмонийлари томонидан биринчи йирик босқинчилик туфайли тўхтаб қолди. Суғд, Бактрия, Хоразм мил. ав. VI-IV асрларда Аҳмонийлар давлати таркибига кирган. Бу империя таркибига кириши, ягона бошқарув, қонунчилик, пул тизимининг ўрнатилиши, оромий ёзувнинг умум давлат миқёсда қўлланилиши. Марказий Осиё халқларининг маданиятига сезиларли таъсир кўрсатади. Аҳмонийлар даврида халқаро савдонинг ривожланиши учун қулай шароитнинг вужудга келиши Марказий Осиё шаҳарларининг тараққиётига муайян имконият яратди. Аҳмонийлар ҳукмронлигида мамлакатларга сайёҳлар ва олимлар бориши мумкин бўлди. Худди шу даврда Шарқ мамлакатларига Геродот, Демокрит ва бошқалар саёҳат қилган. Аҳмонийлар империясидаги йирик шаҳарлар- Суза, Персепол, Мемфис, Ниппур, Бобилда турли жойлардан хусусан, Хоразм, Бактрия, Суғддан чиққан кишилар, сакларнинг ҳарбий аҳолиси яшаган.

Ўз навбатида мил. ав. V асрда Окс дарёсининг ўнг соҳилида Милетлик Юнонларнинг манзилгоҳи ташкил топади. Шу тариқа Аҳмонийлар империяси таркибида Марказий Осиё халқлари форслар, мидияликлар, бобилликлар, мисрликлар, юнонлар, ҳиндлар билан яқин муносабатда бўлиш, маданиятининг ҳам ўзаро таъсирига имкон яратди. Аҳмонийлар империяси маданияти ҳам кўпгина мамлакат халқлари яратган илмий билимлар, диний эътиқодлар, санъат ютуқларининг синтези ҳисобланади. Бу маданиятга Марказий Осиё халқлари ҳам ўзининг ҳиссасини қўшган. Зардўштийлик Аҳмонийларнинг давлат дини сифатида қабул қилиниши билан бирга Ғарбга ҳам кенг ёйила бошлади. Аҳмонийлар санъатининг Суза ва Персеполдаги улкан ёдгорлиги қурилишига Марказий Осиё

минтақасидан кўплаб хом ашё келтирилган. Саройлар қурилишига Бактриядан олтин, Суғддан ложувард ва қимматли тошлар, Хоразмдан феруза олиб борилган. 1877 йилда Тожикистоннинг жанубидан топилган Амударё хазинаси маданий синтезнинг ёрқин мисолидир, хазинада, Эрон ва Бактрияда тайёрланган жиҳозлар-бежирим олтин аравача, қанотли иккита қирғий шакли туширилган билакузук ҳамда даштликларга хос «Ҳайвон шакли» битилган жиҳозлар мавжуд. Марказий Осиё халқларининг маданият муносабатлари жуда кенгайди, шунингдек, маданий қадриятларнинг бойиши ва турли маданиятларнинг ўзаро таъсири жараёни эса ўз маданиятларини жуда тез ривожланиши ва бойишига ижобий таъсир кўрсатди.

Аҳмонийлар империяси ва Марказий Осиё ерлари юнонмакедонлар томонидан босиб олинган Марказий Осиё маданиятига эллинизм элементлари кириб келди. Аҳмонийлар салтанатини емириб ташлаган Юнон-Бактрия босқини Марказий Осиё минтақасини, хусусан суғд маданиятини айлантирди. Илло, Александр Македонский сипоҳиларига ҳеч ерда Марказий Осиёдагидек қаршилик кўрсатилмаган бўлса керак. Озодлик ҳаракатини бешавқат маҳв этган Македонский ерли аҳолининг кўмагига муҳтожлигини сеза бошлади. Вақт ўтиши билан у онгли тарзда барча этник тўсиқларни олиб ташлашга, ўз Салтанати ҳудудида турли халқларни қоришиб кетиши ҳамда ягона маданият ва тил бирлигини қарор топдиришга уринди. Шу мақсадда Македонский ўз саройида Шарқ удумлари ва либосларини жорий этди, турли этник гуруҳ вакиллариининг никоҳларини кенг йўлга қўйди, ўз армиясига Бактриялик ва суғдлик қисмларни киритди, 30 мингдан ортиқ ўғилболаларга юнонча тарбия беришга ҳукм этди. Шундай қилиб Александр Македонский Марказий Осиё маданиятининг эллинлаштиришни бошлаб берди. Эллинистик жараён славкийлар давлатидан мустақил бўлган Парфия ва Юнонбактрияда ўзининг юқори ривожига билан ажралиб туради.

Фойдаланилган адабиётлар.

- 1. "Мозийдан садо" – илмий-амалий, маънавий-маърифий журнал.**
- 2. "Фарғона водийсида музей иши ва фаолияти" китоб Ўзбекистон Республикаси
Маданий мерос агентлиги.**
- 3. "Мозий собоқлари" – журнал**
- 4. "Санъат" журнали.**
- 5. "Гулистон" – ижтимоий-сиёсий, илмий-бадний, маданий-маърифий журнал.**